

Stručný přehled dějin ekonomického myšlení

V této kapitole se budeme snažit nastínit historický vývoj ekonomického myšlení. Zaměříme se však zejména na ty teoretické koncepce, které se podílely na utváření ekonomické teorie v průběhu jejího vývoje do podoby, kterou má dnes, nikoli na historický výklad vývoje jako takového. Cílem tohoto textu je nastínit čtenáři zcela základní přehled vývoje ekonomického myšlení, upozornit na období vyčlenění ekonomie v samostatnou vědní disciplínu a poukázat na ty směry, ze kterých se rozvinula ekonomie, jak ji chápeme dnes.

1. Antické ekonomické myšlení

Ekonomické myšlení se formovalo již od starověku. Proto již u antických myslitelů nalzáme významné ekonomické myšlenky. Nejedná se ještě o ekonomii, ale můžeme zde nalézt ekonomické myšlení jako součást jejich filosofie a etiky. Jedná se především o hodnotící soudy o ekonomickém chování lidí.

Pro další vývoj jsou zásadní především díla Platóna a Aristotela. Nezastupitelné místo zde náleží také **Xenofonovi**, který je autorem spisu *Oikonomikos* (oikos – dům, nomos – pravidlo, zákon), jež předurčil název budoucí vědy. Tento spis napsal Xenofón na přelomu 5. a 4. století před. n. l. Protože v době antiky byl kladen velký důraz na zemědělství, dává rady, jak vést domácí hospodářství zaměřené právě na zemědělskou výrobu. Domácí produkce však nepostihovala vše, co domácnost spotřebovávala, proto je v knize věnována pozornost také obchodu a trhu. Dalším velkým myslitelem té doby byl Xenofónův současník Platón.

1.1 Platón

Platón vycházel z myšlenek o **ideálním státě**. Domníval se, že mezi lidmi existují přirozené rozdíly, a proto jsou lidé přírodou nadáni k odlišným činnostem a tím také předurčení mít ve společnosti odlišné postavení. Odtud vychází **jeho myšlenka o přirozené dělbě práce** mezi lidmi. Ideální stát je složen z tří společenských tříd: **vládců (politiků), vojáků** a pracujících lidí (rolníků a řemeslníků). Dvěma horním třídám **by nemělo být dovoleno soukromé vlastnictví**. Vládcí a vojáci nezabývající se směnou vlastnictví nepotřebují, pro ty je nebezpečné, neboť korumpuje a ničí morální hodnoty a vede k upřednostňování vlastních zájmů. Jednalo by se o garanci, že vládcí se budou řídit morálními hodnotami. **Doporučuje státní regulaci, říká, že stát je garantem obecného blaha a má plně rozhodovat o výrobě a rozdělování.**

Díla: *Zákony, Republika*

1.2 Aristoteles

Aristoteles vyslovil mnoho důležitých ekonomických názorů ve svých dílech *Politika* a *Etika Nikomachova*. Psal o podstatě státu, o vlastnictví, o směně, cenách, penězích a úroku. Jeho názory na tyto otázky byly na tehdejší dobu pronikavé.

Aristotelova soustava ekonomických názorů je charakteristická rozlišováním dvou základních forem nabývání a zvyšování bohatství – **ekonomikou a chrematistikou**. Pod pojmem *ekonomika* chápe přirozenou formu nabývání majetku v soustavě naturálního hospodářství. Jedná se tedy o soubor statků a činností, pomocí nichž si lidé opatřují věci nezbytné k životu. *Chrematistika* představuje bohatství v peněžní formě a způsoby jeho zvyšování. K získávání majetku dochází obchodem případně lichvou. Jako celek je nepřirozená.

Vnímal, že předpokladem směny je, že proti sobě stojí statky odlišných vlastností, statky schopné uspokojovat odlišné potřeby. Dospěl k závěru, že **směna vyjadřuje rovnost, jejímž předpokladem je souměřitelnost statků**, vychází z požadavku **ekvivalence směnných relací**. Principem **teorie hodnoty** formuloval důležitou tezi pro příští staletí. Kritizuje společenské vlastnictví, kterému vytýká oslabení soukromých iniciativ a zájmu na výsledcích výroby. Toto je bezesporu tvrzení, které je platné dodnes. O zemědělství mluví jako o nejprospěšnější ekonomické činnosti. Za společensky prospěšný druh činnosti uznával i obchod, pokud zprostředkoval směnu takových výrobků, které domácí hospodářství nebylo schopno vytvořit. Aristoteles vnímal význam obchodu. Obchod však nesměl být motivován ziskově.

Věděl, že směna je důsledkem **dělby práce**, která je ekonomicky prospěšná. Uvažoval též o zboží a jeho cenách. Používá pojem **spravedlivá cena**. Výše ceny měla odrážet spravedlivost ve směně, **princip ekvivalence směny**. Říká, že zboží má jakousi vnitřní hodnotu, která má být u obou směňovaných zboží stejná.

Rozvojem směny vznikly peníze. Aristoteles je vnímá jako metalistické, vzniklé spontánně. Vyvinuly se ze zboží, které začalo být ve směně všeobecně přijímáno a tak se stalo prostředníkem směny – oběživem. Jedná se o všeobecný ekvivalent, měří hodnotu ostatních zboží. Aristoteles dobře pochopil společenský význam peněz, vnímal ho jako prostředek usnadňující směnu, zároveň si také uvědomoval, že se jedná o **uchovatel hodnoty**, a že se proto mohou stát nástrojem k **hromadění bohatství**. Odlišoval **přirozené a nepřirozené používání peněz**. Přirozeným chápal směnu, nepřirozeným hromadění peněz, v krajním případě lichvu – půjčování peněz na úrok. Přistupoval k penězům z pohledu, že jsou sterilní, že existuje **ekvivalentní směna** (směňují se stejné hodnoty), a proto považoval lichvu za nepřirozenou a nemorální. Zde se však Aristoteles mýlil, nedokázal rozlišit **peníze a kapitál**. Dlužník si mnohdy nepůjčuje peníze proto, aby je používal ve směně jako oběživo, nýbrž proto, aby je investoval, půjčuje si tedy kapitál, který není sterilní, ale produktivní. Proto může dlužník vrátit půjčku i s úrokem.

1.3 Shrnutí

Z této doby se nám dochovaly následující ekonomické názory (Fuchs, 2000):

- naturální hospodářství je chápáno jako jediná přirozená forma
- společensky nejprospěšnější hospodářskou činností je zemědělství
- výroba pro trh (směnu) – tržní hospodářství je soustava nepřirozená
- obchod je obecně nevhodný, obchod pro zisk je škodlivý. Postupně se prosazuje uznání obchodu umožňujícího realizovat přebytky nebo získat to, čeho nebylo dosaženo vlastní výrobou
- obchod pro zisk je odmítán i proto, že by znamenal obohacení jednoho na úkor druhého (porušení ekvivalence směny)
- lichva je aktivita škodlivá, zavrženíhodná
- schopnost pronikat do ekonomických jevů potvrzuje chápání dělby práce jako faktoru ovlivňujícího kvalitu a produktivitu výrob.

2. Význam kanonistů

Vývoj středověkého ekonomického myšlení ovlivnilo vypracování kanonického práva. Ve středověké Evropě byla katolická církev jedinou institucí, kde bylo kultivováno

intelektuální myšlení. Scholastikové byli jedinými filozofy té doby a jejich morální filosofie obsahovala též některé ekonomické úvahy. V této době se vytvářely podmínky pro rozvoj tržního prostředí ekonomik a prosazoval se trvale rostoucí význam trhů. Hlavními představiteli ekonomického myšlení kanonistů jsou **Tomáš Akvinský, Jan Duns Scottus, Johannes Buridanus a Mikuláš Oresnus**.

2.1 Tomáš Akvinský

Akvinský je významný pro vývoj evropského ekonomického myšlení tím, že se znovu pokusil zpřístupnit myšlenky antických filozofů, především ekonomické myšlenky Aristotela, které rozpracovává v souladu s křesťanskými autoritami. Ve svém díle vydaném téměř na sklonku života *Summa Theologica* se pokusil dosáhnout harmonie mezi Aristotelovou filosofií a křesťanskou teologií.

Nejvýznamnější ekonomickou konstrukcí Akvinského je jeho spravedlivá cena, která představuje pokračování etického, morálního přístupu ke směně, který byl založen výkladem Aristotela. Jedná se o pokus normativně vyjádřit, za jakých podmínek je cena morální, tzn. kdy není zdrojem obohacení jednoho na úkor druhého. Cenu vyšší pokládá Akvinský za nemorální až hříšnou.

3. Merkantilismus

Merkantilismus představoval zásadní obrat ve vývoji ekonomického myšlení. Nejednalo se ještě o ekonomii jako vědu, nebyl to ani proud ekonomického myšlení. Jednalo se především o ekonomickou, reps. hospodářsko-politickou doktrínu, která byla uplatňována tehdejšími státy a jejich představiteli. Svoji roli sehrál Merkantilismus tím, že vydělil ekonomické myšlení z etického kontextu, ve kterém se pohybovalo díky Aristotelovu a Akvinského myšlenkovému vlivu. Ekonomické myšlení se posunulo od morálních úvah k praktickým problémům obchodníků a státníků.

Východiskem Merkantilismu se stalo nové pojetí bohatství. Růst společenského bohatství se ztotožňuje s hromaděním drahého kovu v zemi. Merkantilisté rozlišovali tři základní způsoby zvyšování bohatství (Blažek, 2002):

- vlastní těžbu drahého kovu
- koloniální politiku směřující k získání oblastí s nalezišti drahých kovů
- zahraniční obchod.

Své myšlenky rozvedli v teorii aktivní obchodní bilance, která pro ně představovala zdroj růstu bohatství národa. Tato teorie vedla k ochranné obchodní politice, kdy byl upřednostňován dovoz potravin a surovin a vývoz průmyslového zboží. Merkantilisté zavedli další funkci peněz, které pro ně představovali univerzálního uchovatele hodnot.

Mezi hlavní osobnosti merkantilismu patřili **Jean Babtiste Colbert**, ministr na dvoře Ludvíka XIV. Dalším, ale nejvýznamnějším představitelem byl **Thomas Mun**, autor spisu *Bohatství Anglie v zahraničním obchodě*, který napsal jako obranu před kritikou pasivního salda anglické obchodní bilance s Indií. Dospěl k závěru, že není nutná aktivní bilance s každou zemí, ale musí být aktivní celková bilance. Byl členem správní rady Východoindické společnosti.

4. Klasická škola politické ekonomie Adama Smitha

Klasická politická ekonomie představuje nejen další velkou kapitolu v dějinách ekonomického myšlení, ale i již dlouho očekávané konstituování ekonomie jako vědy, která je již postavena na pevných základech. Aby mohli měřit bohatství hledali klasikové *teorii hodnoty*. Druhou základní teorií klasiků byla *teorie rozdělování*.

Není mnoho autorů, o kterých bychom řekli, že se napsáním své knihy stali zakladateli nějaké vědy. **Adam Smith** se však svým *Pojednáním o podstatě a původu bohatství národů (1776)* stal zakladatelem politické ekonomie. Bohatství národů ličí kapitalismus volné konkurence jako přirozený řád, spočívající na fungování neviditelné ruky trhu. Neviditelná ruka trhu ztělesňuje ideu harmonie individuálního a společenského zájmu. Člověk sleduje vlastní zájem a přitom jej neviditelná ruka trhu vede k takovému chování, které je ve společenském zájmu. Předpokladem pro fungování neviditelné ruky trhu je teorie laissez faire, čili zdržení se státních zásahů do ekonomiky. Zdroj bohatství spatřoval Smith ve výrobě. Hlavním motorem ekonomického růstu je dělba práce. Velký trh vytváří pro dělbu práce lepší možnosti a mezinárodní dělba práce pak zvětšuje bohatství všech národů. Proto Smith razil doktrínu svobody obchodu proti merkantilistické doktríně obchodní bilance. Adam Smith se stal v klasické politické ekonomii nejvyšší autoritou, na kterou všichni velcí klasikové navazovali. V jistém smyslu však Smith zůstal pro ekonomii nejvyšší autoritou dodnes.

Dalšími zástupci Klasické školy byli J. Locke, D. Hume, D. Ricardo, R. R. Malthus, J. B. Say a J. S. Mill. David Ricardo se proslavil svou teorií pracovní hodnoty. Angličan Thomas Robert Malthus je známý především svým *Pojednáním o populačním zákonu* a např. *Zásadami politické ekonomie*. Say je autorem tzv. zákona trhů, podle kterého dochází k automatickému vyrovnávání nabídky a poptávky a není možný vznik vážných poruch na trhu.

5. Německá historická škola (převzato z Blažek, 2000)

V devatenáctém století dochází k polarizaci ekonomických názorů mezi představiteli jednotlivých zemí. Tam, kde došlo k opožděnému prosazování průmyslové revoluce (Německo, Rakousko-Uhersko aj.) se i ekonomické myšlení rozvíjí v jiných podmínkách. Výsledkem je vznik specifických směrů, jako např. německá historická škola (W. Roscher, B. Hildebrand, K. Knies aj.). Vyznačuje se kritickým vztahem zejména k anglické ekonomii. Odmítá metodu abstrakce a staví proti ní historickou metodu. Tato metoda je využívána nejen k popisu toho, co se odehrálo, ale především je nástrojem odmítnutí ideje univerzálního hospodářského řádu.

6. Neoklasická ekonomie

Rakouská psychologická škola - Představitelé: C. Menger, E. Böhm-Bawerk, F. Wiesner

Matematická (lausannská) škola - Představitelé: Walras, V. Pareto

Anglo-americká větev - Představitelé: A. Marshall, J. B. Clark, A. C. Pigou

Propracovali teorii mezního užítku, která se stala součástí moderní ekonomie při objasňování tržní poptávky. Teorie mezní užitečnosti znamenala skutečné překonání klasické školy. Dalším charakteristickým znakem neoklasické školy byl zájem o tržní rovnováhu. Národní hospodářství chápali jako soustavu dílčích trhů, směřujících vlastními

vnitřními silami k rovnováze, a právě podmínky této rovnováhy a působení sil, jež trhy do rovnováhy uvádějí, stály v popředí zájmu neoklasiků. Tímto se neoklasická škola zřetelně odlišovala od školy klasické, neboť klasikové se zajímali převážně o dynamiku národního hospodářství spíše než o jeho krátkodobé rovnovážné stavy. Neoklasická ekonomie rozpracovala mikroekonomickou analýzu ekonomických jevů a tím zaplnila prostor, jemuž klasická škola pozornost nevěnovala. *Neoklasická ekonomie ve svém původním učení byla aktuální až do 30. let 20. století. Současné pojetí předmětu ekonomie se utvářelo na půdě neoklasicismu.*

7. Hlavní směry ekonomie ve 20. století

Keynesiálnství (Keynesiánství, učení, J. M. Keynese, Postkeynesiánství, Neokeynesiánství)

Proudy soudobé neoklasické ekonomie

Konzervatismus: F. A. Hayek

Soudobý konzervatismus: *Monetarismus:* Milton Friedman

Ekonomie strany nabídky: A. Laffer

Teorie racionálních očekávání: R. E. Lucas

7.1 Keynesiánství

Začalo se formovat ve druhé polovině 30. let. Jeho teoretickým východiskem se stalo dílo anglického ekonoma *Johna Maynarda Keynese* **Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz**, vydaná v roce 1936. Keynesovy názory prodělávaly vývoj již v předchozích desetiletích, později vznikly nové keynesiánské proudy. Toto dílo bylo reakcí na hospodářskou krizi let 1929 – 1933, zejména na její důsledky. O 40. letech se často literatura zmiňuje jako o době keynesiánské revoluce.

Základem odlišnosti keynesovy metody je **makroekonomický přístup** ke zkoumání hospodářských otázek. Odmítl velké množství postulátů, které přežily uplynulá desetiletí, což mu umožnilo pohlédnout reálněji na mechanismus fungování trhu a hledat příčiny poruch. Dospěl k závěru, že hospodářský systém je sice schopen autoregulačními silami nalézat rovnováhu, nicméně **ocitá se v rovnováze při neúplném využití zdrojů**, zejména při nedostatečné úrovni zaměstnanosti. Příčinou tohoto stavu je **zaostávání poprávky za nabídkou**, a proto se klíčovým bodem jeho systému stává problém **stimulace poptávky**. V této souvislosti Keynes podává teoretické zdůvodnění **nutnosti státních zásahů** směřujících k vyšší úrovni koupěschopné poptávky.

Keynes byl členem Královské komise pro indickou měnu a finance, zaměstnanec ministerstva financí Anglie. Kriticky se vyjadřoval k rozsahu válečných reparací uvalených a Německo, vyslovil názor, že jejich velikost způsobí ekonomický rozvrat a politickou destabilizaci Německa. Vývoj mu dal plně za pravdu. Patřil k účastníkům Bretton-woodské konference, která položila základy mezinárodního měnového systému po 2. sv. válce.

Pomocí keynesiánství byl v průběhu 50. a 60. let realizován dynamický rozvoj bez vážnějších cyklických výkyvů. Selhání keynesiánství je spojeno se selháním makroekonomické regulace, která se při ovlivňování hospodářského cyklu projevovala stimulací úrovně zaměstnanosti při současném růstu inflace, nebo snižováním inflace při rostoucí míře nezaměstnanosti. V 70. letech se ve vyspělých tržních ekonomikách projevil

souběh růstu nezaměstnanosti i cenového vzestupu (inlace), což keynesiánství neumělo vysvětlit. Proto se koncem 70. let hovoří o nástupu konzervatismu.

7.2 Monetarismus

Tento proud je spojen především se jménem Milтона Friedmana, amerického ekonomu a profesora ekonomie na chicagské univerzitě. Za základní předpoklad fungování tržního systému je považováno uchování osobní, politické a také ekonomické svobody, která spočívá v možnostech volné výměny všech statků prostřednictvím trhu. V centru pozornosti monetaristů je peněžní teorie a peněžní politika, stejně jako kritika všech forem státních zásahů keynesiánské hospodářské politiky.

Friedman se zaměřuje především na zkoumání teorie peněz a monetární politiky. Byl „průkopníkem“ liberalismu v době, která byla nakloněna Keynesiánství. Snažil se ukázat přednosti hospodářského liberalismu. Vychází z tradic klasické ekonomie, především z díla A. Smitha. K jeho největším praktickým přínosům patří posuzování Schumanůvova plánu, na jehož základě vzniklo ESUO (Montánní unie), kde řešil problematiku měnového kurzu. Stal se kritikem režimu pevného měnového kurzu a dospěl k závěru, že pro efektivní fungování společného trhu je režim plovoucího měnového kurzu nevyhnutelný. V 70. letech vycházela z Friedmanových doporučení opatření FEDu (Federální rezervní systém), utvářel předvolební ekonomický program Reagana, měl velký vliv na politiku M. Thatcherové

8. Čeští ekonomičtí myslitelé

Karel Engliš

Byl odpůrcem státních zásahů do ekonomiky, odmítal keynesiánské koncepce státní regulace. Byl ministrem finanční a guvernérem Národní banky československé. Je to jediný český teoretik, jemuž se podařilo vytvořit vlastní ekonomickou školu, která svým významem přesáhla hranice země, tzv. brněnskou národohospodářskou školu. Vycházel z rakouské psychologické školy, od které převzal základy pro svou teleologickou metodu, ale byl ovlivněn i učením A. Marshalla.

V roce 1919 inicioval založení brněnské univerzity a po jejím založení byl i jejím prvním rektorem a později děkanem právnické fakulty.

Alois Rašín

Byl prvním ministrem financí ČSR, do června roku 1919, autor měnové reformy, jejímž cílem byla měnová odluka od rakouské monarchie a vytvoření samostatné československé měny. Prosazoval deflační politiku, dokázal ochránit tehdejší Československo před hyperinflací, která v té době zachvátila okolní země (Maďarsko, Německo, Polsko). Rašínova metoda, okolkování bankovek, byla inspiračním zdrojem provedení měnové odluky se Slovenskem v r. 1993.

Ota Šik

Od r. 1963 stál v čele komise, která byla pověřena ekonomickou reformou. Ostře se postavil při stranické byrokracii a požadovat zvýšenou účast zaměstnanců na řízení podniku. Kritizoval nevhodnost sovětského modelu hospodaření a jeho nízkou efektivnost.

Použitá literatura

Blažek, J.: *Základy ekonomie I*. Brno: MU, 2002, 215 s. ISBN 80-210-2801-7

Fuchs, K., Lisý, J.: *Hlavní směry ekonomického myšlení (do vzniku neoklasické ekonomie)*, Brno: MU, 2000, 138 s., ISBN 80-210-2504-2

Holman, R.: *Dějiny ekonomického myšlení*, Plzeň: C. H. Beck, 1999, 541 s., ISBN 80-7179-238-1

Holman, R.: *Vývoj ekonomického myšlení*. Praha: Liberální institut, 2003, 138 s. ISBN 80-86389-08-1

Mankiw, G.: *Zásady ekonomie*, Praha, Grada Publisheng, 1998, 763 s. ISBN 80-7169-891-1

Sojka, M.: *Dějiny ekonomických teorií*, Praha: KU, 1999